

YAĞ YAKMA (YAPMA/ÇEKME) DEYİMİNİN KÜLTÜREL KODLARI ÜZERİNE*

On The Cultural Codes of The Idiom of Flatter

Dr. Öğr. Üyesi Namık ASLAN**
Doç. Dr. Meryem ARSLAN***

ÖZ

Her dilde, eski inançlarla bağlantıları unutulmuş sözler vardır. Bunların anlaşılması, yorumlanması ve ilgili bağlantılarının belirlenmesi için yer yer mitolojiye kadar uzanan bir çizgide folklor ve dil araştırmalarına ihtiyaç duyulabilir. Çünkü sözlerde geçmişin tecrübeleriyle oluşmuş bilgiler vardır ve bunlar zamanla gelenek oluşturur. Dille gelenekler, inançlar, davranışlar ve dolayısıyla kültürel kimlik arasındaki bağ derindir. Kültür bilimiyle anlaşılacak sözcükler için etnolojik bir çözümlemeler gerekir ve bunların çözülmesi de dil bilimsel çözümlemenin ışığında yapılabilir. Bunların etnolojiyle anlaşılması gerekliliği onların eskiliğinden de kaynaklanır. Çünkü eski olan öğeleri her zaman doğru anlamak ve kavramak kolay değildir. Bu durum Türkçenin tüm söz varlığı için de geçerlidir. Türk dilinde inançlar, değerler ve mitolojik öğeler ile ilgili olduğu düşünülen sözlere çeşitli çalışmalarda dikkat çekilmiştir. Bunlardan bazıları “gözü kanlı”, “darısı başına” deyimleri; “ağaç kovuşu”, “gök ve ay han”, “yüzü gömgök”, “gök gözlü”, “gök keçinin püsküllü oğlağı olmak” kavramlarıdır. Türk dilindeki bu tarz örnek sözlerin sayısı, bu amaçla yapılacak bakış ve incelemelerle daha da artabilir. Bu çalışmada Türkçede eski inanç ve değerlerle, yer yer mitolojiyle açıklanabilecek sözlerden birinin de yağ yakmak olduğu varsayılmıştır. Çalışmada bahse konu deyim in mecazen “dalkavukluk yapmak” anlamı kazanmasının eski inanç ve mitolojiyle bağlantıları ortaya konulmaya çalışılmış ve yağın Türklerin eski inançlarındaki yerinden bahsedilmiştir. Atalar kültürü çerçevesinde töslere yağ yedirilmesi veya töslerin yağlanması, Tanrıya kurban sunumlarında ve ataları anma törenlerinde yağ yakılması (tütütme-kokutma) uygulamasının bu deyim oluşmasında ve mecaz anlam kazanmasında etkili olduğu düşüncesindeyiz. “Yağ yakmak” deyimini bu açıdan değerlendirildiğinde Türk mitolojisi ve eski inanç sistemiyle doğrudan bağlantılı bir ifade olduğu görülecektir. Kültür, folklor ve mitoloji araştırmaları göstermiştir ki Türkler eski inanç ve gelenekleri dâhilinde ata ruhlarını temsilen kayın ağacı kabuğundan, taştan, deriden veya bezlerden “tös”ler yaparlardı. Aile için önemli olan “tös”ler, evde başköşeye konulur ve ağızlarına yağ sürülerek beslenilirdi. Zira ölümsüz olduğuna inandıkları ata ruhlarını çeşitli nesnelere yaptıkları ve töş adını verdikleri bu temsillerle simgelerlerdi. Yine onlara av veya diğer özel günlerde, başta yağ olmak üzere çeşitli yiyecekler ile saçlar da yapılırdı. Ata ruhları için yapılan bu uygulamalar, onların rızasını kazanmak, onları hoş tutmak böylece onların korumaları altında tehlikelerden ve kötülüklerden uzak bir hayat sürmek içindi. Özellikle yağ, yapılan ibadetlerin Tanrıya ulaşması kadar, ata ruhunun çok önemsenmesi ve hatırlanması anlamı da taşımaktadır. Yağın “tös” adı verilen ve bazı Türk lehçelerinde “emeget” olarak da adlandırılan heykelciklerin doyurulması için kullanılmasının bir tür kutsama olduğu söylenebilir. Bu durum zamanla bir şey elde etmek için güç sahiplerine dalkavukluk etmek manasına yağ yakmak, yağ çekmek, yağlamak gibi ifadeleri doğurmuş böylece ata ruhlarına tazim, duaların Tanrıya erişmesi amaçlı bir ritüel mecazi bir anlama bürünmüş görünmektedir. Yağın Türk kurban geleneği ve kutsalları ile bağ kurma uygulaması bu sözcükte deyim hâlinde yaşamaktadır, ancak onunla olan ilgi unutulmuştur. Mitoloji okumaları kültürün ve dilin daha iyi anlaşılmasını ve sözlerin kökeninin belirlenebilmesi için gereklidir. Kültürel dokulara yönelik çalışmaların artması millî unsurları hem anlaşılır hem de bilinçli bir şekilde yaşatılır hâle getirecektir. İlk insanların inançlarını ve korkularını içeren mitlerin yaşaması milletin fertlerinin ortak inanç ve davranışlar etrafında birleşmesini de sağlayacaktır. Çalışmanın böyle bir ihtiyaca ve birleştirmeye de küçük bir katkı sunacağı umulmaktadır.

Anahtar Kelimeler

Türk mitolojisi, eski Türk inançları, atalar kültürü, tösleri yedirme, yağ yakma.

ABSTRACT

In every language there are words whose connection with ancient beliefs has been forgotten. In order to

* Geliş tarihi: 19 Temmuz 2023 - Kabul tarihi: 17 Aralık 2023
Aslan, Namık; Arslan, Meryem. “Yağ Yakma (Yapma/Çekme) Deyiminin Kültürel Kodları Üzerine” *Milli Folklor* 142 (Yaz 2024): 112-122

** Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, namikaslan@ohu.edu.tr, ORCID ID: 0000-0002-2000-5672.

*** Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Çağdaş Türk Lehçeleri ve Edebiyatları Bölümü, Niğde/Türkiye, ameryem@ohu.edu.tr, ORCID ID: 0000-0002-1621-0286.

understand, interpret and determine their related connections, folklore and language studies may sometimes be needed in a line extending to mythology. Because there is information formed by the experiences of the past in words and these gain the feature of tradition over time. Therefore, the connection between language and national character and behavior is deep. Words that can be understood through cultural science require ethnological analysis, and their analysis can be done through linguistic analysis. The necessity of understanding these through ethnology also stems from their antiquity. Because it is not always easy to understand and comprehend old elements correctly. This is also valid for the entire vocabulary of Turkish. Various studies have drawn attention to the words that are thought to be related to mythological elements in the Turkish language. Some of these are the statements of “*gözü kanlı*”, “*darısı başımıza*”, “*ağaç kovuşu*”, “*gök ve ay han*”, “*yüzü gömgök*”, “*gök gözlü*”, “*gök keçinin püsküllü oğlağı olmak*”. The number of such exemplary words in the Turkish language may increase even more with the tendencies to be made to native words for this purpose. In the study it is assumed that one of the words that can be explained with Turkish mythology in Turkish is to burn oil. In the study, the connection of the idiom in question with the metaphorical meaning of “flattery” with the old belief and mythology has been tried to be revealed and the place of oil in the old beliefs of the Turks has been mentioned. We think that the practice of anointing or anointing the *tös* (a kind of figure made for symbolizing generally the member of family who died) within the framework of the cult of ancestors, burning (smoking-smelling) oil in sacrificial offerings to God and commemoration of ancestors is effective in the formation of this idiom and gaining a figurative meaning. When the expression “burning oil” is evaluated from this point of view, it will be seen that it is an expression directly related to Turkish mythology and the old belief system. Studies of culture, folklore and mythology have shown that Turks used to make *tös* from beech bark, stone, leather or cloth to represent their ancestor spirits within their old beliefs and traditions. The *tös*, which was important for the family, were placed at the corner of the house and fed with oil in their mouths. Because they symbolized the ancestral spirits, which they believed to be immortal, with these representations they made from various objects and called “*tös*”. Again, on hunting or other special days, various foods, especially oil, and saç (a kind of gift dropping on holy thing or human) were made for them. These practices for ancestral spirits were to gain their approval, to keep them pleasant, and to lead a life free from dangers and evils under their protection. In particular, oil means that the spirit of the ancestors is considered very important and remembered, as well as the worship of God. It can be said that the use of oil to saturate figurines called *tös* and also called *emeget* in some Turkish dialects is a kind of blessing. In time, this situation created expressions such as flattery, lubricating, meaning to flatter those who have power in order to achieve something, so it seems that a ritual to honor the ancestors' spirits and to reach God for prayers has taken on a figurative meaning. The Turkish sacrificial tradition of oil and the practice of connecting with the sacred of the Turks live in this word as an idiom, but its relation with it has been forgotten. Mythology readings are necessary for a better understanding of culture and language and to determine the origin of words. Increasing studies on cultural textures will make national elements both understandable and consciously alive. The myths that include the beliefs and fears of the first people will also enable the members of the nation to unite around common beliefs and behaviors. It is hoped that the study will make a small contribution to such a need.

Keywords

Turkish mythology, old Turkish beliefs, cult of ancestors, feeding and anointing to *tös*, flattery.

Giriş

Her dilde millî değer ve inançlarla bağlantıları unutulmuş sözler vardır. Dilde yaşayan bu sözler dil, folklor ve mitoloji araştırmalarıyla anlaşılıp açıklanabilir. Çünkü dille aktarılan bilgide (sözde), geçmişin tecrübelerinden ve birikiminden faydalanarak bir gelenek oluşur. Tarih içerisinde oluşan ve dil sayesinde inşa edilen bu geleneği anlamak için geçmişle ilişki kurulmalıdır (Yazoğlu 2002:25-26). Dilin içerisindeki öğelerin anlaşılması, onların çözümlenmesi ve kültürle ilgilerinin kurulması ile ilgili hususlar Türkçede de ilgi görmüş ve çalışmalarda bunlara yer verilmiştir. Ögel'in, “*gözü kanlı deyimi*”; “*ağaç kovuşu*”, “*gök ve ay han*”, “*yüzü gömgök*”, “*gök gözlü*” kavramlarıyla (2003:134-137) İnan'ın “*darısı başımıza*” deyimi (1986:100), “*Gök Keçinin Püsküllü Oğlağı Olmak Deyiminin Mitolojik Değerlendirmesi*”; “*Yerle İlgili Bazı Atasözleri Ve Deyimlerin Mitolojik Bağlantısı*” (Çolak 2010: 171-181; 2008: 193-204); “*Mitolojik Kökenli Doğaüstü Varlıkların Deyimlere Yansıyan Özellikleri*” (Aydın, 2021:1493-1510) açıklamalarında bunları görmek mümkündür. Bu, bir anlamda söz varlığındaki

yerel unsurların mitolojik öğelerle bağlantısına dikkat çekmek ve bu anlamda çalışmalar yapılmasını vurgulamak gibidir.

Türkçenin söz varlığı da mitolojik konularla açıklanmayı ve anlaşılmayı bekleyen sözlerden bağımsız değildir. Bunlardan birinin de *yağ yakmak* deyimi olduğu kanaatindeyiz. Sözlüklerde mecazi anlamı “dalkavukluk etmek, (birini) bir çıkar vb. gözeterek abartılı bir biçimde övmek; birini abartılı biçimde övmek” manasına gelen yağ yakmak deyimi Türk dünyasının bazı kesimlerinde sıkça kullanılmaktadır. Deyimin eş anlamlıları da “yağlamak”, “yağ çekmek”, “yağ yapmak” olarak verilebilir (Püsküllüoğlu 1996, Türkçe Sözlük 2011, Aksoy 1984). Deyimin “yağ” kökü ve bu kökten türemiş “yağcı”, “yağcılık” sözcükleri de yine mecazi olarak aynı anlamda kullanılmaktadır. Bir başka ifadeyle deyimin bu anlamları, yağ, yağcılık, yağcı gibi kullanımlarda da yaşamaktadır. Bu sözcükler de sırasıyla “abartılmış, dalkavukluğa dönüşmüş övgü, aşırı övgü; dalkavuk; dalkavukluk” anlamlarına gelmektedir. Bu yazıda deyimin menşei, gerçek anlamından mecaz anlama dönüşme serüveniyle ilgili görüşler ortaya konmaya çalışılacaktır.

İnsanoğlu isteklerini farklı şekillerde anlatabilir. Bazen güçlü istek olan emiri bazen kibar söylemi bazen de gerçeği çok yansıtmayan aşırı övgü dolu sözleri tercih edebilir. Bahsi edilen deyim, abartılı aşırı sevgi sözcüklerinin yer aldığı, menfaate dayalı övgülerin bulunduğu bir isteme durumunu ifade eder. Kazak ve Kırgız Türkleri arasında birinden bir şey istenirken veya menfaat sağlanırken ona güzel sözler söylemek için yapılan övgü dolu, abartılı ifadeler yağ anlamına gelen “*may*” sözcüğünden türemiş “*maylamak*” eylemi kullanılmaktadır (Karakurt 2017:183). Yine Türkiye Türkleri arasında da bu maksatla yağ yakma, yağlama, yağ çekme, yağlamak gibi ifadeler kullanılır (Türkçe Sözlük 2011). Örneklerden anlaşılacağı gibi bu ifadelerde yağ ön plana çıkmaktadır. Deyim, yağdan bu mecazi anlamı kazanmış ve yağ yakmak-çekmek-kokmak, yağlamak, yağcı sözcük ailesini oluşturmuştur. Yağın bu anlamı kazanmasında onun gerçek anlamıyla olan ilgisi etkili olmalıdır, diye düşünüyoruz. Yağ kelimesini bu kavramlar içerisinde gerçek anlamıyla düşündüğümüzde, yağ neden sürülür, aşırı yağ sürülmesi hangi durumlarda yapılır, yağ sürülmesi-kokutması-tütütmesi ile ilgili tören ve uygulamalar var mıdır gibi sorulara bulabileceğimiz cevapların, deyimin bugünkü mecazi anlamını anlaşılır kılaacağı kanaatindeyiz. Mitolojiye kadar uzanan bir çizgide Türklerin eski inanç sistemi içinde yağın önemli bir yeri olduğu bilinmektedir. Yağ yakma-kokutma-tütütme, yağ sürme inanç ve uygulamaları, inanç değişimine bağlı olarak farklı bir kullanım alanı kazanıp zamanla deyimleşerek mecazi bir anlama bürünmüş ve gerçek anlamıyla bağlantısının unutulmasına yol açmış görünmektedir.

Sözcüklerin anlamının değişebilir oluşu ve bunların kolayca, evrensel olanla açıklanamaması araştırmacıları, millî öğelere yönelerek onları anlamaya ve incelemeye yöneltmiştir. Anlamın çağrışımlarla değiştiği bilinmektedir. Çağrışımlarda bağlamsal ve anlatımsal anlam yanında toplumsal değer de etkili olmaktadır. Bu çağrışımla sonradan oluşan anlam temel anlamla bir bağlantı kurar ve zamanla onun yerine geçer. Bu nedenle kelimelerin ayrı ayrı anlamları bütünle olan ilişkisi kapsamında değerlendirilebilir. Böylece yan anlamlar kazanabilir (Filizok 2001: 92). Yine mitlerin, doğrudan, güncelleştirilerek veya dönüştürülerek çağdaş yaşamda da sürdürüldüğü bilinmektedir. Hatta yaşayan mitler, mitoloji çalışmalarında daha önemli bulunmaktadır. Eliade’ye göre insan davranışı için model oluşturan ve yaşama anlam kazandıran mitler, yaşayan mitlerdir. Bir mitin değeri ve insanları etkileme özelliği zamanla eski yoğunluğunu kaybeder/kaybedebilir. Ancak bunlar, bu etki yitiminden dolayı unutulmamalı, hiç olmazsa anlamı kavranmaya çalışılmalıdır. Çünkü bunların anlaşılması içgüdülerin patolojik bir

yoğunlaşması, hayvanlara özgü ya da çocukça davranışlar olarak değil de- insana özgü olgular, kültür olguları, düşünceden doğan yaratı olarak kabul edilmesi ve anlamak için çaba sarf edilmesi gerekir. Aksi hâlde bunlar uygarlaşma adı altında ortadan kalkacak veya önemsizmiş gibi gösterilerek unutturulmaya çalışılacaktır. Unutulmaması için mitler, başka kültürlerin etkisiyle ya da bazı bireylerin yaratıcı dehalari sayesinde, dönüşüm geçirip zenginleştirilebilir (2001:12, 15-16, 223).

Yağ yakma deyiminde yaşayan mitin öğrenilmesi onun kökeninde yatan sırrı da öğrenmek demektir. Çünkü mitleri bilmek demek, nesnelere kökenindeki sırrı öğrenmektir. Bir başka deyişle bununla yalnızca nesnelere nasıl var olma aşamasına geldiği değil ama aynı zamanda, onlar ortadan kaybolduklarında nerede bulunacakları ve nasıl yeniden ortaya çıkarılabilecekleri de öğrenilebilir. Bu aynı zamanda kökene dönüşür. “Köken”in saygınlığı Avrupa’da varlığını sürdürmüştür. Çünkü modern dünyanın başlangıcında, “köken”in büyü bir saygınlığı vardır. İyice yerleşmiş bir “köken”e sahip olmak, soylu bir kökenle övünmek demektir. Buralarda yenilik yapmaya girişildiğinde, yenilik, kökene bir dönüş biçiminde tasarlanıp sunulurdu. Tarihsiz (“tarihsel belgelerden” yoksun ya da “tarihi yazılmamış” anlamında) bir halk, sanki var olmamış gibidir (Eliade 2001:222-223-224). Tarihî belgeler ortaya koyarak Türk milletinin ve Türkçenin gücünü ortaya çıkarmak ve mitlerin dönüşümlerini ve onların modern yaşamda kazanımları yeni konuları ve anlamları belirlemek maksadıyla “yağ yakma” deyiminde bir değerlendirme hedeflenmiştir. Bu doğrultuda eski inançlarda ve Türk mitolojisinde yağın önemini açıklanması yerinde olacaktır.

Dünya ve Türk Mitolojisinde Yağ

Mitolojide yağın önemiyle ilgili farklı görüşler ileri sürülmekle beraber, neden önemli olduğu tam olarak belirlenmemiştir. Bazılarına göre yağ, Tevrat’ta geçen olaydan kaynaklı olarak önemlidir. Bu olaya göre Habil ve Kabil, Tanrı’ya kurban sunmak isterler. Kabil sunu olarak toprağın ürünlerini, Habil ise sürüde ilk doğanların özellikle de yağlarını seçer. Tanrı Habil’in sunusunu kabul eder, ama Kabil’in sunusunu reddeder. Kur’an’da da bu olaydan bahsedilir fakat isimler verilmez.¹ Yine yağın kıymetli olmasında büyüsel tedavi ve uygulamalarda kullanılmasının payı olduğunu düşünenler de vardır. Yağın önemindeki bir başka unsur da Tanrıların bulunduğu yere (gök, yeryüzü ve yer altı), özellikle gökyüzüne yapılan ibadetin ulaşmasını sağlayacak dumanın artırılmasındaki rolüdür. Çünkü yağ, ateşi güçlendirirken daha fazla duman çıkmasını da sağlayabilmektedir. Böylece Tanrılar dumanla ziyafet çeker, çıkan dumanın kokusu Tanrılara ulaşır ve onları teskin eder (Uygun 2019:153). Bu uygulamanın somut şekliyle haberleşme aracı olarak kullanılışı pek çok eski toplumda da vardır. Tevrat’taki olaydan Tanrı tarafından takdir görmek ve yapılan canlı veya cansız kurbanların kabul edilmesi için iki şartın yerine getirilmesi gerektiği sonucu çıkarılmıştır. Bunlardan birisi kurbanlarda yağın bulunması, diğeri de yakılması gerekliliğidir. *Divanü Lügati’t-Türk*’te geçen ve kurban anlamında kullanılan ve yakma anlamına gelen yağış da bu anlamda dikkate değerdir (Atalay 1985:65). Yine kutsal mekânlarda mum veya kandil yakılması da yağın ve ateşin varlığı açısından farklı bir örnek olarak karşımıza çıkar.

Yağın Tanrıların yiyeceği olması ve yakılan yağın kokusuna Tanrıların sinekler gibi üşüşmesi fikrine eski metinlerde (Babil Yaratılış Destanı), Hristiyanlık, Yahudilik ve bazı dinsel uygulamalarda da rastlanmaktadır. Yağ, hâlen birtakım uygulamalarda da tanrılara sunulması özelliğini korur. Yağın öneminden dolayı kurban ya canlı (Hititlerde Fırtına Tanrısı için) ya da kesilerek (Eski Mısır’da) veya bazı organları yakılarak sunulmuştur. Hatta büyü için kesilen kurbanlar da yakılmıştır (özellikle Hititlerde). Eski Yunanlılar da ölüleri için kestikleri kurbanı yakmışlardır. Yine Yunan’da hayvanın

bağırsakları ayrıca pişirilmiş ve tören başlamadan tadılmıştır. Tanrı bu törenlerin şeref konuğu olmuştur. İran'da da iç yağı ateşe takdim edilir. Kuzey Asya'da insan şeklinde yapılan putlar (Dzuli adı verilir), bütün kabile üyelerinin atası olarak görülmüş ve avlardan döndükten sonra bulgur ve yağ sunularında bulunulmuştur. Yine Hititlerde inşa edilen yapıların temel çukurlarına ince yağ, yağlı ekmek, tereyağı, susam yağı, bal, tuz, çeşitli tahıllar, kuru sebze ve meyveler bırakılmıştır. Sümerlerde Gilgamiş Destanı'nda Tufan'ı yaşayan Ut-Napiştim'in anlatisına yer verilir. Ut-Napiştim Tufan'dan sonra dağın doruğunda bir sunu hazırlar, her yana yedişer tütsü ocağı koyar ve içlerine sedir, mersin kokulu saz ufalar. Arkasından kurban keser ve tütsü sunusu hazırlar. Tanrılar bu kokuya sinekler gibi üşüşür (Uygun 2019:150-155).

Türk mitolojisinde yağın, kurban sunumunda yağ yakma, Tanrılara ve ata ruhlarına yağ sunma/atma, yağ kokutma, töleri (ongon) yedirme (ağızlarını yağlama), yemin etme törenlerinde geçtiği ve zenginlik ifadesi anlamı taşıdığı görülmüştür.

Türkler, Tanrı ve ruhları yüceltip, dileklerini gerçekleştirmesini isterken onlara kurbanlar sunarlar. Kurbanlar canlı ve cansız olabilir. Cansız kurbanlara saç denir ve bitki ve hayvan ürünlerinden, kumaştan saçılar yapılabilir. Yağ ve yağ yakımı da canlı ve cansız kurban sunumlarının bir parçasıdır. Yağ ya dökülerek ya sürülerek ya da yakılarak bu törenlerde kullanılır. Yağ yakımında ya yağın bir parçası ya da tamamı yakılır (İnan 1986:167, Kurtoğlu 2009:89-90). Yağın kokusu ve özellikle dumanı vasıtasıyla göğe (Tanrı'ya) erişilebileceği düşüncesi, ateşe yağ atma (yağ yakma) uygulamasında etkili olmuş olabilir.

Türkler, eski inançları ve özellikle atalar kültü dâhilinde İslamiyet inancındaki gibi ruhun ölmediğine inanırlar. Atalar kültü, ölümün bir yok oluş olmadığı, ölenlerin akrabalarını terk etmedikleri, ihtiyaç hâsıl oldukça yaşayan akrabalarına yardım edecekleri inancından doğmuştur (Aslan 2010:76). Ata ruhlarını ululamak ve onlara saygı göstermek gerekir. Zira onların yaşayan akrabalarını gözetip koruduklarına inanılır. Hatta eğer yaşayan akrabalarından hoşnut olmazlar ise zarar bile verebilirler. Ata ruhlarına gösterilen bu saygı bazı seyyahlar tarafından bir ibadet olarak yorumlanmıştır. İbn Fadlan, *Seyahatnamesinde*, bunu [Türkler] Hiçbir şeye ibadet etmezler. Aksine büyüklerine Rab derler, şeklinde ifade etmiştir (Çoruhlu 2002:18, İbn-i Fadlan Seyahatnamesi ve Ekleri, 2010:6). Ata ruhlarına gösterilen bu saygı, çeşitli uygulamalar şeklinde tezahür eder. Bunlardan biri, onların doyurulmasıdır. Doyurma, yoğ törenleriyle veya atalar için yapılmış "tös" adı verilen şekilleri yedirmeyle yapılır.

Yoğ töreni, ölen kişilerin arkasından yapılan yas törenidir. Yoğ töreni Türklerde ilk dönem metinlerinden itibaren takip edilir. Türkler, yoğ törenlerinde yağın çok kullanıldığı yemek verirler ve bazen onlardan bir parçayı da ölünün önüne veya mezarına koyarlar. Kırgızlar yoğ töreninde, kesilen hayvanların yağlarından parçalar alıp *tiyebersin!* (yani "ölüye değsin!") diye ateşe atarlar. Yoğda taamin yalnız dirilere değil, fakat ölülere, bilhassa ölülere, ikram edildiğine inanılır (İnan 1952:21-23, Üren 2015:67, Yeşildal 2015:160-161, Akdağ-Sormaz-Özata 2019:552-557). Yoğ töreni yalnızca ölüm olayının hemen arkasından değil sonra da yapılabilir. Bunların bazıları, ata ruhunun kötülüklerinden korunma amacı taşır. Tayga ormanlarında yaşayan Şamanist boylarındaki bir âdette, kocakarılar, koyunlarına yahut çocuklarına bir hastalık geldiğinde yemek ve içki alıp kocasının mezarına koyup ye iç, bize dokunma, hain seni, hâlâ doymadın diye bağırır. Burada da yemeğin ölüye sunulduğu görülür. Budist rahipler de ölü aş geleneğini Türklerden alarak uygulamış ve Tanrı'ya yemek vermezsen başın, gözün şişer (...) burhanlara (buda putlarına) saç yap, üzütlere (ölülere aş ver) (Radloff 2008:394) şeklinde öğütlerle onlara yemek verilmesi gerektiğini vurgulamışlardır.

Ataları doyurma yöntemlerinden bir diğeri de tösleri yedirmektir. Türkler, ataları resmeden ve “*tös*” veya “*ongon*” adı verilen bir nesne yaparak, bu temsili nesnelere üzerinden onları beslerler. “*Tös*” (veya “*töz*”), öz, kök, başlangıç, temel anlamlarına gelir ve ölen ilk ata ruhlarını simgeler. Bu ruhlar iyi (aru *tös*) ve kötü (kara *tös*) ruhlar olarak ikiye ayrılır. Bunlar dışında sonrakilerin ruhları da vardır. Bunlar da aruu neme ve kara neme olarak ikiye ayrılır. Sonrakiler Körmös olarak da adlandırılır (Anohin 1924:3, 8, Gömeç 2019:39-40). Körmösler Erlik gibi yer altında yaşarlar ve yaratılmalarında Erlik etkilidir.² Erlik, kötülükleri, salgın hastalıkları gönderir. Kendisine kurban sunulmazsa kişiyi ölümlerle de cezalandırır. Öldürdüğü kişiyi kendine hizmetçi yapar ve kötülük yaptırmak için onları zaman zaman yeryüzüne gönderir. Onun bunu göndermemesi ve kişinin ölümüne neden olmaması için kişi, kendi huzur ve refahını satın almalı ve ona kurbanlar sunmalıdır. Kurban için de hasta ve kötü hayvanlar tercih edilebilir. Erlik, kızıl, kanlı yemeklerle beslenmeyi, akciğer kanı içmeyi sever. Akşamüstü, gökyüzünün kızardığı zaman beslenmeyi sever. Aksisi olursa onun kötülükleri aileye dokunur. Kötü ruhlar, ölen insanların canlarıyla da ilgili olarak Erlik’le de bağlantılıdır ve Erlik’e yapılan törenlere benzer törenler isterler. Kadın şamanlar, temiz olmadıkları için Erlik ve yer ruhlarına ayın yaparlar (Anohin 1924:3-8, 39, Yıldız Altın 2018:67).

Türk mitolojisinde ve özellikle Altay, Tuva, Hakas, Saha ve umum Sibiryaya coğrafyasında “*tös*”ün terim anlamı da bulunmaktadır. Buna göre “*tös*”, kamların aynı zamanda belli şekillere soktukları özel ruh veya nesnedir. Bunlar “*iyekil*”, “*emeget*” olarak da adlandırılır. Moğollar, bunlara “*ongon*”; Yakutlar, “*tangara*”, Uranhalar, “*eren*” der. “*Tös*”ler, genellikle ölümlerle ilgilidir, ancak bunların türendiğine inanılan hayvan veya kuşu göstermek için de yapıldığını ifade edenler vardır.³ “*Tös*”ün din adamlarını koruduğuna da inanılır. Bu *tös* yılda bir defa yeryüzüne iner. Eğer ölürse şaman da ölür (Gömeç 2019:39, İnan 1976:6, 59-61, Yıldız Altın 2018:126). Kök anlamı uçak ve gemi olan Ongolox (takdis etmek) ya da Ongos (bir şeyi içine alan, içinde barındıran) kelimesinden türeyen ongon veya töslar, ağaç, bez, keçe⁴ ve deriden yapılabilir. Bunlar törenle doldurulur ve ona bir ruh üflenir. Ongonlar, genellikle bireyseldir, ama nadiren birkaç aileyi de temsil edebilir. Bu ruhlar, tabiattaki bütün olayları idare edebilir olmasına rağmen bakıma ihtiyaç duyarlar (Güngör, 2012:148-149, İnan, 1976:59-61). Aslan’a göre ongonlar, ata ruhlarının, bedenine girmiş olabileceği düşünülen varlıklardır ve aileden sülaleye, sülaleden de boylara intikal ederek, simgesel bir vasıf kazanmıştır (2010:76).

Çin kaynaklarına ve Eberhard’a göre “*tös*”ler, Tanrıların tasvirleridir. Gök Türkler Tanrıların suretlerini geçeden yaparlar ve deri torba içinde muhafaza edip onları yağıyla yağlayarak sırtları üzerine geçirirler (Radloff 2008:191)). Ancak buna karşı çıkan görüşe göre onlar, ölen yakınları (ata ruhlarını) temsil ederler. Rubrouck’la konuşan rahip bunu, onların Tanrı’nın tasviri olarak kabul edilmediğini, birisinin ölen oğlu veya kızını temsil ettiğini, tapınağa konulduğunu ve ölünün hatırası olarak saklanıp sayıldığını belirterek dile getirir (İnan 1976:58-60). Ebu’l-Gazi Bahadır Han da “*tös*”lerin bir kimsenin oğlu, kızı veya yakını öldüğünde onun suretinde (kugurcak/korçak “bebek, kukla, küçük bebekçik”) yapıldığını ve evlerinde saklandığını dile getirmiştir. Bu oyuncakların önüne ilk lokmalar konur, okşanır, öpüp sevilir ve koklanır (Şecere-i Türk, 2020:20, Gömeç 2019:40-41, Güngör 2012:27-28). İnan’a göre bu suretlere ‘bu ananın’, ‘bu babamın tözü’ denmesi, yine onların kamların ruhuna bağışlanması, onların atalar ruhu hatırası için yapıldığına delildir (1976:59-61). Aslan’a göre bu nesnelere (“*tös*”ler) günümüzde çerçevelerle evimizin duvarlarına astığımız aile

büyüklerinin resimleri gibi görülmelidir. “Tös”lerin içine konulduğu torbalar ise aile albümleri gibi düşünülebilir (2010:76).

“Tös”lerin bazılarının üzerinde çizimler vardır. Bunlar, deriye, tahta parçasına veya bir taş yapılabılır. Bazen resim olmaksızın da şekiller yapılabilir. Bunlar kutsal, yani görünmeyen, ama bulunduğu inanan varlığın, kendinden farklı bir şeyle ifade edilmesidir. Bundan dolayı inananlar tarafından hepsi gerçek, ama eksik olarak kabul edilir (Eliade 2005:51-52).

“Tös”lerin gün içerisindeki yemek saatlerinde (ve hatta yemekteki ilk lokma) ve bazı aylarda veya özel günlerde hatırlanarak beslenmesi gerekir. “Tös”lerin bazısına besleme amaçlı delikler yapılır. Yağ deliklere konur, üzerleri kan ve yağla yağlanarak beslenir. Yine onlara önemli bir yolculuğa veya ava çıkarken saçlar saçılmalı, ağızlarına yağlar sürülmelidir. Bu beslemenin bir parçası olarak onlara en çok yağın yedirildiği, yani yağın sürüldüğü görülür (Akgün 2007:146, Yeşildal 2015:161, Güngör 2012:27-28, 127-128). Hakaslar balbal adı verdikleri “tös”lerini, “smetana” adını verdikleri kaymakla beslerler. Kaymak, balbalların önerilerine konulur veya ağızlarına sürülür (Yeşildal 2015:161). Marco Polo’nun kayıtlarına göre Türkler, “Natigay” dedikleri ve evde tuttukları dünyevi bir Tanrı’ya da inanırlar. Bunları, yemeklerden önce küçük bir yemek parçasını ağızlarına sürerek beslerler. Sonra bir bardak et suyu alıp kapının önüne dökerler (Marco Polo Seyahatnamesi 1. Cilt 1979:70). Gmelin’e göre Yakutlar, “tös”lerini kumaştan veya tahtadan yaparlar. Kumaştan yaptıkları “tös”leri daha çok severler. Onlara yağ ve kan sürdükleri için, çok ağır kokar (akt. Roux 1999:210-213). Kurban kesiminden sonra da “tös”ler doyurulabilir. Kurban eti, kemikleri kırılmadan ayrılır, kazancı adı verilen kişiler tarafından pişirilir. Kamlar et suyundan alıp “tös”lere saçılar yapar ve çok “amin” şeklinde bağırır (İnan 1976:50). Altay Türklerinde ölen şamanın ruhu temiz ruhlardan sayılır. Onun ölümünden sonra “çaluu” adı verilen bir tasviri yapıp özel dua okunarak üzerine şarap serpilir (Anohin 1924:424). “Tös”lere ilk lokmanın verilmesi, adakların sunumunda ata ruhlarından başlanması gerektiği düşüncesinden doğmuş olabilir. Çünkü ilk adaklar, ölümlere sunulan yiyeceklerdir ve bu nedenle de ilk tapınaklar ataların mezar başlarıdır (Gögebakan 2016:66). “Tös”lere sürülerek yağ yedirilmesinde onların deriden yapılmasının da payı olduğu düşünülebilir. Çünkü hayvan derilerinden yapılan “tös”ler de vardır (İnan 1976:59). Deri kurur ve kuruma sonucunda da kırılıp parçalanabilir. “Tös”lerin atalar için yapıldığı ve onların kötülüklerinden kurtulmanın da amaçlandığı düşünülürse derilerin kurumaması, yıpranmaması aile ve boy için daha önemli hâle gelir. Bu amaçla “tös”e sahip olan aile veya boy, deriden yaptığı “tös”lere bakım yapmalıdır. Derinin de uzun ömürlü olabilmesi, dayanıklılığının devam etmesi için yağlanarak bakım yapılması gerekir. Yağ deriyi yumuşatacak ve böylelikle kırılmanın önüne geçilmiş olabilecektir.

Halk arasında mendil anlamında kullanılan yağlık sözcüğü de “tös”lerin yağlanması veya yedirildikten sonra ağızlarının silinmesinde kullanılan kumaş parçasından mecazen geliştirilmiş sözcük gibi durmaktadır. Yağ konulan veya fonksiyonu itibarıyla daha çok yağ silmeye yarayan nesne diyebileceğimiz yağlık, zamanla insanların terlerini, ellerinin yağını kirini sildikleri şahsi temizlenme nesnesine dönüşmüş olmalıdır diye düşünüyoruz. Yağlık (mendil) konusunu (Türk folklorundaki zengin yeri sebebiyle) çalışmamızın boyutlarını çok farklı yerlere taşıyacağı endişesiyle bu kısa hatırlatmayla yetineceğiz.

Yağ dinî uygulamalarda yakılarak da kullanılır. Türklerin kurbanlarında yakılma da ön plandadır. Bu sebeple canlı kurbanın eti ve kemiklerinin yanı sıra saçılar da yakılmıştır (Tufantoz 2008, Akgün 2007:147-148). Türkçede kurban için kullanılan söz-

cüklerden birisi “yağış”tır. Bu sözcük kurbanın yakılmasından kaynaklı, yakmak eyleminden oluşmuş bir addır (Atalay 1985:65, Bekki 1996:18-22, <https://tr.wikipedia.org/wiki/Bay%C3%A7ar>, Akgün 2007:139-153). Kurban, onun adandığı ruha ulaşması, temizleme ve hastalıklardan arındırma amaçlarıyla yakılır. *Dumanın gökyüzüne ulaşması, onun kabul edildiğini gösterir* (Kumarlıtaşoğlu 2012:528). Kurban onun içindeki yağdan yararlanma isteğiyle de yakılmış olabilir. Çünkü yağ, alevlerin güçlü çıkmasını ve yoğun duman oluşmasını sağlar.

Yağ, Türkler arasında ateşin kutsanması, ona saygı duyulması törenlerinin de bir parçası olarak kullanılır. Ateşin kutsanması ocağın temiz tutulması ve ona yağ atılmasıyla olabilmektedir. Kırgız Türklerinde ilk kez evlenenlerin ocağa yağ atması, Yeni Uygur Türklerinin perşembe günleri, kandil ve bayramlarda ölümlerin ruhu için ateşe yağ atmaları (“yağ purtiş” ya da “hudseliş” de denir) ve Sibiryâ bölgesindeki Türklerin ateşin kirlenmesini önlemek için ocak ve çevresini temiz tutmaları bu saygının görünümleridir. Ateş, ışık özelliğiyle de tütsülerde, mum yakmada yaşatılır (Maraşlıoğlu 2018:3-37, Kumartaşlıoğlu 2012:39-96, Öger-İnayet 2013:49-64).

Yağ, Türk dünyasında “issi çıkarmak” yani “yağ kokutmak” adı altında da yaşmaktadır. Bu yağ kokutma törenine hamur kızartmasının da eşlik ettiği görülür. “Yağ kokutma” ata ruhlarını anmak ve memnun etmek amaçlı yapılır (Detaylı bilgi için bk. Polat 2015:30, Şahinler 2022:7, Tufantoz 2008, Akgün 2007:147-148).

“Yağ”, aynı zamanda zenginliğin simgesi olarak da Türk yaşamında karşımıza çıkar. Manas Destanı’nda *Alman-Bet* Oyrot halkını, nasıl zenginleştireceğini yağ motifiyile şu şekilde anlatır:

*Oyrot’un hanını öldürdüm de kaçtım dostum,
zayıflarımı semirteyim dostum,
bütün yurdunu zengin edeyim dostum,
bacasına kadar yağ doldurup zengin edeyim dostum,
kavmimi zengin kılalım dostum,
başlarını düzeltip döneyim dostum,
fakirleri zengin kılalım dostum,
kocakarıllara kıyruk çiğneteyim dostum.*

Bu ifadelerden anlaşıldığına göre bir memleket halkını zengin ve servet sahibi yapmanın tek sembolü “yağ”dır (Radloff 1995: 25-30). Türkiye Türkçesinde de yağlanmak, beslenmek anlamı taşıdığı gibi zenginleşmeyi de ifade eder. Zenginlik alameti olarak yağlanmak ve bitlenmek arasında da paralellik kurulmuştur. Türkçedeki “kanı bitlenmek” deyimini; palazlanmak, servet sahibi olmak, zenginleşmek anlamındadır. Dede Korkut’un Yiğenek boyundan Bayındır Han’a yapılan bir sıfatlamada, “*Yaykandığında yağ tökilen bol nimetlü*”, ifadesi de yağın zenginlik ve refahın sembolü olduğunu göstermesi bakımından önemlidir (Ergin 1994:200).

Yağ sözcüğü halk arasında geçen *ekmeğin yağlı olsun*, dilek ve duasında da bereket anlamıyla kullanılmaktadır (Erol, 2007:43). Burada yağ, bolluk, gürlük anlamı kazanmıştır. Yine bu anlam, *yağlı bir iş* kullanımında da yaşar ve cümleye bol ve kolay kazanç anlamı verir (Türkçe Sözlük 2011).

Yağ, doğumda da karşımıza çıkmaktadır. Yakutlarda ilk doğuma büyük önem verilir. Doğum yaklaşırken erkek, ormana gidip bir kayın ağacı keser. Bu ağaçtan bir buçuk arşın uzunluğunda üç kazık hazırlar. Bunlar tek bir kayın ağacından alınmalıdır. Kiler ve ev sandıkları açık bırakılır. Ateşe yağ atılır “Ey doğum Tanrısı Ayısıt hatun ye! Yolun açık olsun, denir. Çocuk doğduğu gibi yağlı bir yemek yenir ve bir kurban kesilir (İnan 1986:168).

Yağ, hastalıkların iyileştirilmesi törenlerinin ve uygulamalarının da bir parçasıdır. Tacik ve Özbek baksıların çoğunluğunu kadınlar oluşturur. Kadın baksılar ayinlerini gündüz yaparlar. Ayın sırasında baksı, hastayı beyaz bir bezle örter, hastanın üzerine kurban kanıyla karıştırılmış bir yağ serper, sonra kötü ruhların kötülük yapma kabiliyet ve yeteneklerine göre onların zararlarını önlemek amacıyla ip üzerine düğümler atıp cinleri etkisiz hâle getirir (Güngör 2012: 68).

Yakutlar, yağı yemin törenlerinin bir parçası olarak kullanır. Bu yemin töreninin en bilineni Ayı Andı'dır. Ant içilecek eve ayı kafatası getirilir ve yanan ocağın önüne konur. Ateş üzerinde bir kapta yağ bulunur. Ant içecek adam ateşe karşı dizleri üzerine oturup, "eğer yalan söylersem bu yağ karnımı delsin. Ayı beni yesin. Ayı kafasını ısır-dığım gibi oda beni ısırsın" der ve kafayı ısırır (Koçak 2011: 162).

Yağlama sözcüğü, ilk av töreniyle pişen yemeği de ifade eder. İslamiyet'ten önce Türkler, çocukları veya torunları ilk avlarını getirdiklerinde onları pişirerek ziyafetler düzenlemişlerdir. Daha sonra bu törenlere Türkçede "yağlama", Moğolcadaysa Türkçeden alıntılanarak "yaghlamishi" denilmiştir. Reşideddin de *Camiü't-Tevarih*'te bu törenden bahsetmiştir (Çoruhlu 2002:162). Bu açıklamalardan yola çıkarak bu yemeğin yağlı bir yemek olmasından dolayı bu adla anıldığı düşünülebilir. Ancak bu ifadenin çocukların ilk yaptıkları işi överek onların marifetlerinin de geliştirilmesini dile getirmesi mümkündür. Yağlama ve yağ yakmanın Türk dünyasında övgüyü içinde barındırması da bu yorumu desteklemektedir.

Sonuç

Dünya mitolojisinde olduğu gibi Türk mitolojisinde de yağın dinî uygulamalarda önemli bir yeri vardır. Kökeni konusu aydınlatılamamıştır. Ancak kökeninin Hz. Âdem'in çocuklarına kadar götürülebileceği tahminleri bulunmaktadır.

Yağ, mitolojide genel anlamda Tanrılara ve ruhlara saygı gösterme, dileklerin kabul edilmesi ümidi taşıma, onların gazabından kurtulma vesilesi olma ve kutsal ateşi (ocağı) besleme-güçlendirme özelliğiyle yer almaktadır. Türk mitolojisi ve inançlarında da yağın bu özellikleri ön plandadır. Ayrıca Türk mitolojisinde yağın bereket-bolluk-zenginlik, hastalıkların tedavisi ve yemin etmenin bir parçası olma yönü de bulunduğu belirlenmiştir.

Yağ, Tanrılara onları hatırlamak ve kutsamak için sürülerek, yakılarak ya da saçılarak sunulmuştur. İlahları, ruhları (iyeler-nemeler) hoş tutmak onların rızasını kazanmak, yardımlarını talep etmek, tehlikelerinden korunmak gibi sebeplerle bir çeşit kurban olan bu uygulamalar zamanla tüm güç sahiplerine tazime dönüşmüş görünmektedir. Güç sahiplerine yapılan aşırı övgüler ve iltifatlar manasına mecazi bir anlam kazanarak, "yağ yakmak" deyimine kaynaklık etmiş olsa gerektir. Övgü, yağın yerini alarak kişinin kutsanmasını ve isteğin elde edilmesini ummayı sağlamıştır. Övülme bir anlamda ilgili kişinin övgüyle beslenmesi ve değerli hissettirilmesi durumudur. Aşırı övgü, aşırı poh-pohlama halk hafızasında bir çeşit kutsama yani yağ yakma, yağ yedirme olarak yorumlanmıştır.

Aşırı övgünün yağ yakmayla ifade edilmesi onu mitolojideki yağ yakmayla da sözcük olarak doğrudan örtüşür. Yağ yakma yanında yağ çekme, yağ yapma ve yağlamayla da ifade edilmesinde yine yağın sürülmesi, yağın kullanılması yönlerini görmek mümkündür.

Yağın sunulması, Tanrıların ve ruhların beslenmesi, aynı zamanda onların yatıştırılması ve yardımcı desteklerinin ortaya çıkarılmasının hedeflenmesidir (Uygun 2019:149). Övülme de insanı sakinleştirir ve bir isteğin elde edilmesinde destekleyici

güç oluşturabilir. İnsan psikolojik olarak övülmekten etkilenir ve mutlu olur. Bu da yağ yakma deyimini mitolojideki yağ yakmayla farklı bir yönden ilişkilendirir.

Türkçede mitolojiyle ilgisi unutulmuş veya mitolojiyle açıklanabilecek kavram ve deyimler bulunmaktadır. Bunların anlaşılması ve ilgili kültürün derin yapısıyla bağlantı kurulması için araştırılması gerekir. Bunlar milletin kökenlerinin eskiliklerini göstererek milleti birleştiren öğelerin artmasını sağlayabilir. Yine gittikçe küreselleşen dünyada, milletlere ait öğelerin evrensel değerler içerisinde kaybolmasına engel olur, onların yaşaması ve hatta güncellenerek yaşatılmasına katkı sağlar. Ortaya çıkan mitolojik öğeler, yeni nesillere öğretilir ve çizgi filmlerden sinemaya, teknolojik araç gereçlere ad vermeden tekstil veya yiyecek markalarına kadar farklı boyutlarda kullanılmasına fırsat sunabilir. Bunun için dil ve tarih araştırmaları yapanlara büyük görevler düşmektedir.

YAZARLARIN KATKI DÜZEYLERİ: Birinci Yazar %50; İkinci Yazar %50.

ETİK KOMİTE ONAYI: Çalışmada etik kurul iznine gerek yoktur.

FİNANSAL DESTEK: Çalışmada finansal destek alınmamıştır.

ÇIKAR ÇATIŞMASI: Çalışmada potansiyel çıkar çatışması bulunmamaktadır.

NOTLAR

1. Bunun yanında İslami kültürde Hz. İsmail kıssası da bulunmaktadır. Kuran'da hangi oğlun kurban için seçtiği bilinmemektedir (Turhan Tuna, 2010: 33).
2. Hakas kamları dualarında Erlik'e *insan ruhunun yaratıcı ve babası* olarak hitap etmişler ve *sahip veya bey* olarak da atıfta bulunmuşlardır (Yıldız Altın, 2018: 67).
3. Tös, bazı dağların yanı sıra Ülgen ve Erlik için de kullanılır (Günay-Güngör, 2003: 82).
4. Moğollar, ölümlerinin tasvirlerini keçeden yaparlar ve süslerler (İnan 1976: 60).

KAYNAKÇA

- Akdağ, Gürkan ve Sormaz, Ümit ve Özata, Esat. "Yas Törenlerinde Yemeğin Varlığı: Ölüm Sonrası Yemek Ritüelleri". (ed. Burçin Cevdet Çetinsöz) VIII. Ulusal IV. Uluslararası Doğu Akdeniz Turizm Sempozyumu. 19-20 Nisan 2019, Anamur/Mersin, Bildiri Kitabı, 2019: 552-557.
- Akgün, Engin. "Şamanist Türk Halklarında Kurban Sungusu Ve Kendisine Kurban Sunulan Varlıklar". *Journal Of Social Sciences* 1(2) (2007): 139-153.
- Aksoy, Ömer Asım. *Deyimler Sözlüğü*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 1984.
- Anohin, Andrey Viktoroviç. *Altay Şamanlığına Ait Materyaller*. (çev. Abdülkadir İnan (1968)). *Makaleler ve İncelemeler*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, (1924)
- Aslan, Namık. "Kurt Motifinin Türk Menşee Efsanelerindeki Anlamı Üzerine". *Milli Folklor*, 22(87) (2010): 72-77.
- Atalay, Besim (çev.). *Divanü Lügati't-Türk Tercümesi I*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 1985.
- Aydın, Hasene. "Mitolojik Kökenli Doğaüstü Varlıkların Deyimlere Yansıyan Özellikleri". *Turkish Studies*, 16(3) (2021): 1493-1510.
- Bekki, Selahaddin. "Türk Mitolojisinde Kurban". *Akademik Araştırmalar*, 1(3) (1996): 16-27.
- Çolak, Faruk. "'Gök Keçinin Püsküllü Oğlak Olmak' Deyiminin Mitolojik İncelemesi". *Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi*, 19 (2008): 193-204.
- Çolak, Faruk. "Yerle İlgili Bazı Atasözleri ve Deyimlerin Mitolojik Bağlantısı". *Türklük Bilimi Araştırmaları*, 28 (2010): 171-181.
- Çoruhlu, Yaşar. *Türk Mitolojisinin Anahatları*. İstanbul, Kabcacı Yayınevi, 2002.
- Eliade, Mircea. *Mitlerin Özellikleri*. (çev. Sema Rifat). İstanbul: Simavi Yayınları, 2001.
- Eliade, Mircea. *Dinler Tarihi (İnançlar ve İbadetlerin Morfolojisi)*. (çev. Mustafa Ünal). Konya: Serhat Kitabevi, 2005.
- Ergin, Muharrem. *Dede Korkut Kitabı I*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 1994.
- Erol, Çiğdem. *Türkiye Türkçesinde Kalıp Sözler Üzerine Bir İnceleme*. Yayımlanmamış yüksek lisans tezi, İstanbul: İstanbul Üniversitesi, 2007.
- Filizok, Rıza. *Anlam Analizine Giriş*. İzmir: Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, 2001.
- Göğebakan, Yüksel (2016). "Semavi Ve Pagan Dinlerde Ortak Özellik Olarak Kurban'ın Resim Sanatı İçerisindeki Yeri (Hz.İsmail/Hz.İshak'ın Kurbanı Ve İphigeneai'nın Kurbanı)". *Atatürk Üniversitesi Güzel Sanatlar Enstitüsü Dergisi Journal of the Fine Arts Institute (GSED)*, 36 (2016): 58-89.
- Gömeç, Saadetin Yağmur. "Türklerde Töz, Fal ve Yadaçlığa Dair Bazı Tespitler", *USAD*, 11 (Güz 2019): 37-62.

- Günay, Ünver ve Güngör, Harun. *Başlangıçlarından Günümüze Türklerin Dinî Tarihi*. İstanbul: Rağbet Yayınları, 2003.
- Güngör, Harun. *Türk Din Etnolojisi*. İstanbul: IQ Kültür Sanat Yayıncılık, 2012.
<https://tr.wikipedia.org/wiki/Bay%C3%A7ar> (Erişim Tarihi 10.05.2023).
<https://sozluk.gov.tr/> (Erişim Tarihi 10.05.2023).
- İbn-i Fadlan Seyahatnamesi ve Ekleri*, (çev. Ramazan Şeşen). İstanbul: Yeditepe Yayınları, 2010.
- İnan, Abdülkadir. “Müslüman Türklerde Şamanizm Kalıntıları”. Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, 4 (1952): 19-30.
- İnan, Abdülkadir. *Eski Türk Dinî Tarihi*. İstanbul: Milli Eğitim Basımevi, 1976.
- İnan, Abdülkadir. *Tarihte ve Bugün Şamanizm (Materyaller ve Araştırmalar)*. 3. Baskı, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1986.
- Karakurt, Deniz. *Aktarma Sözlüğü*. 2017: https://www.researchgate.net/profile/Deniz-Karakurt-2/publication/342077611_AKTARMA_SOZLUGU/links/5f10b98f45851512999f2dec/AKTARMA-SOZLUGU.pdf (Erişim Tarihi: 10.11.2023)
- Koçak, Kürşat. *Eski Türklerde Devlet Gelenekleri ve Törenleri (Tarih Öncesi Devirlerden Türklerin İslam Dinî Medeniyetine Girişine Kadar)*. Yayımlanmamış doktora tezi Ankara: Gazi Üniversitesi, 2011.
- Kumartaşhoğlu Satı. *Türk Kültüründe Ocak ve Ateş Kültü*. Yayımlanmamış doktora tezi, Bahkesir: Balıkesir Üniversitesi, 2012.
- Kurtoğlu, Orhan. “Klasik Türk Şiirinde Saçı Geleneği”. 21(81) (2009): 89-99.
- Maraşhoğlu, Hasan (2018). *Geleneksel Türk Dinî İnanışlarında Ateş Kültü*. Yayımlanmamış yüksek lisans tezi, Isparta: Süleyman Demirel Üniversitesi, 2018.
- Marco Polo Seyahatnamesi 1. Cilt*. (çev. Filiz Dokuman). İstanbul: Tercüman Gazetesi Yayınları, 1979.
- Ögel, Bahaeddin. *Türk Mitolojisi 1*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2003.
- Öger, Adem ve İnayet, Alimcan. “Uygur Türklerinde Ölüm İle İlgili İnanış Ve Adetler”. Uluslararası Uygur Araştırmaları Dergisi, (2013): 49-64.
- Polat, Kemal. “Kırgızlarda Ramazan Bayramı Etkinlikleri”. Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 1/1 (2015): 25-48.
- Püsküllüoğlu, Ali. *Türkçenin Argo Sözlüğü*. İstanbul: Özgür Yayınları, 1996.
- Radloff, Wilhelm. *Türklük ve Şamanlık*. (ed. Ö. Andaç Uğurlu), İstanbul: Yaylacık Matbaacılık, 2008.
- Radloff, Wilhelm. *Manas Destanı (Kırgız Türkçesi Metin-Türkiye Türkçesi Çeviri)*. (ed. Emine Gürsoy Naskalı), Ankara: Kamer Matbaacılık, 1995.
- Roux, Jean-Paul. *Altay Türklerinde Ölüm*. İstanbul: Kabalcı Yayınevi, 1999.
- Şahinler, Duygu. “Türk Kültüründe Ritüelistik Bir Yemek Olarak Baurısaq, Pişi, Pesmet, Lokma, Kıygaşa”. Uluslararası Uygur Araştırmaları Dergisi, 20 (2022): 1-18.
- Şecere-i Türk (Türk'ün Soyağacı)*. (çev. Arif Acaloğlu). İstanbul: Selenge Yayınları, 2020.
- Tufantoz, Abdurrahim. “Orta Asya'dan Balkanlar'a Türklerde Pisi ve Helva Pişirme Geleneği”. Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi, 45 (2008): 69-81.
- Turhan Tuna, Sibel (2010). “Tevrat'la Kur'an'da Kurban Kıssası Ve Dalaman'da Bu Kıssanın Sözlü Geleneğe Yansımaları”. Millî Folklor, 22(86) (2010): 30-42.
- Türkçe Sözlük. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 2011.
- Uygun, Azize. “Bir Kurban Ritüeli Olarak Kurbanın Yakılması Ve Yağ Takdimi”. Süleyman Demirel Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, 2(43) (2019): 148-163.
- Üren, Umut. “Türklerde At Kurbanı ve Dede Korkut'taki İzleri”. Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi 15/2 (2015): 66-74.
- Yazoğlu, Ruhattin. “Dil-Kültür İlişkisi”. EKEV Akademi Dergisi, 6(11) (2002): 21-43.
- Yeşildal, Ünal Yılmaz. *Er Töştük Destanı (İnceleme-Metin)*. Yayımlanmamış doktora tezi, Ankara: Gazi Üniversitesi, 2015.
- Yıldız Altın, Kübra. *Türk Kültüründe Atalar Kültü*. Yayımlanmamış doktora tezi, Ankara: Hacettepe Üniversitesi, 2018.